

До спеціалізованої вченої ради
Д 26.007.05 Національної академії
внутрішніх справ
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Сіроткіної Марії Вячеславівни на тему «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України», подане на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081- Право)

Актуальність теми. Проблеми захисту прав людини в кримінальному судочинстві та механізмів їх забезпечення завжди залишають у центрі уваги як вітчизняної кримінальної процесуальної доктрини, так і законодавця. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК) впровадив кардинально нові підходи до унормування реакції держави на кримінальне правопорушення, які дозволили спростити кримінальне провадження, застосувати компромісні чи узгоджувальні процедури, вирішуючи кримінально-правовий конфлікт між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, чого не було раніше. Всі ці зміни викликані вимогами часу та цінностями, серед яких гуманізм та справедливість, до яких прагне людство.

У зв'язку з цим продовжує поступово видозмінюватися кримінальне процесуальне законодавство, зміщуючи превалюючий пріоритет публічних інтересів в сторону приватних, що, на думку П'єра Буаста, є великою справою законодавства. Саме цей французький лінгвіст, поет і юрист свого часу зазначив, що «велика справа законодавства полягає в тому, щоб створювати загальносупільне благо із найбільшої кількості приватних інтересів». Частково цю «велику справу» ми зараз спостерігаємо і у нормах кримінального процесуального закону і у їх ефективному практичному застосуванні через впровадження інституту угод як про примирення, так і про визнання винуватості, пілотних проектів щодо медіації та ін.

На мою думку, законодавець не зупиниться лише на існуючих компромісних способах здійснення кримінального судочинства, оцінюючи їх ефективність навіть у такій специфічній діяльності, як кримінальна процесуальна, підійшовши до вирішення кримінально-правового конфлікту диференційовано та прагматично. Як справедливо зазначила Марія Вячеславівна Сіроткіна, і аргументовано довела це у своєму дослідженні, ми можемо сміливо говорити про появу права на компроміс у кримінальному процесі України через поки що такі форми його реалізації як можливість досягнення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим, або угоди про визнання винуватості, звільнення особи від

кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та медіації.

Слід вказати на ту обставину, що розробкою теоретичних і практичних проблем інституту угод у кримінальному провадженні, звільнення від кримінальної відповідальності, медіації займалися багато знаних вітчизняних вчених серед яких Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, Ю. В. Баулін, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, В. С. Кузьмічов, В. В. Назаров, І. В. Паризький, П. В. Пушкар, В. М. Тertiшник, Л. Д. Удалова, В.А. Шкелебей та інші науковці. Однак, як у вітчизняній, так і зарубіжній доктрині відсутнє дослідження, яке б стосувалося права на компроміс та його реалізації у кримінальному процесі, необхідність і актуальність якого назріла вже давно.

Досліджуючи проблеми теорії та практики реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, дисертантка вказала на існуючі у слідчій та судовій практиці практичні проблеми, пов'язані з неналежним законодавчим урегулюванням та практичним втіленням у вітчизняному кримінальному процесі можливості реалізації права на компроміс. Безумовно такий стан речей призводить до порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, недотримання вимог засади диспозитивності та інших засад кримінального провадження, і в кінцевому підсумку, – до унеможливлення досягнення завдань кримінального провадження.

Все вищезазначене дозволяє зробити висновок про безумовну актуальність обраної Сіроткіною Марією Вячеславівною теми дослідження, обумовлює його структуру, зміст, науково-теоретичну і практичну значущість.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Робота М.В. Сіроткіної виконано відповідно до положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015), Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р), Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» (Указ Президента України від 15 серпня 2021 р. № 5/2015), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (п. 7.6, 7.18, 7.19, 10.1, 10.2, 10.8; наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (п. 14, 27; наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (п. 2.4.1, 2.4.11, 3.4.4, 3.3.13; рішення Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 р. (протокол № 28/1)).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Структура дослідження, запропонована М.В. Сіроткіною, достатньо обґрунтована та логічно побудована, а його результати є аргументованими і переконливими.

Дисертантка використала достатню кількість наукової літератури, в тому числі зарубіжної, з питань стану та методології наукових досліджень щодо проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України.

У своїй роботі автор критично ставиться до окремих положень публікацій, на сторінках дисертаційного дослідження веде коректну полеміку з іншими вченими.

Необхідно зазначити, що для досягнення поставленої мети, розв'язання обумовлених нею задач, забезпечення достовірності отриманих результатів, правильності сформульованих висновків використано систему загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

Постановка завдань, визначення об'єкта, предмета та мети наукового пошуку має чіткий і зрозумілий вигляд та цілком відповідає загальним вимогам. Завдання та мета наукової праці автором в цілому досягнуті.

Дисертаційне дослідження має належну емпіричну базу, яку становлять систематизовані дані державної статистичної звітності щодо рішень судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2012–2020 роки, результати узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховного Суду України, судові рішення (240 кримінальних проваджень), рішення Європейського суду з прав людини та рішення Конституційного Суду України, зведені дані, отримані під час опитування 269 респондентів, а саме: 150 слідчих (Київської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської та Дніпропетровської областей), 60 прокурорів (Київської, Житомирської, Івано-Франківської, Львівської та Дніпропетровської областей), 59 адвокатів. Використовувався також власний 10-річний досвід вивчення судової практики, набутий під час роботи у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та у Верховному Суді.

Дисертаційна робота ґрунтується на нормативно-правовій базі, яку складають міжнародно-правові норми, законодавство України та зарубіжних країн, рішення Європейського суду з прав людини.

Таким чином, обґрунтованість і достовірність отриманих дисертанткою результатів, висновків та пропозицій забезпечена завдяки використанню широкого кола наукових джерел, емпіричної бази, різноманітних методів наукового і практичного дослідження поставлених завдань.

Наукова новизна положень та висновків, які виносяться на захист. Дисертація Марії Вячеславівни Сіроткіної є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і правових основ реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України. Проведене дослідження дозволило здійснити теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що має важливе значення для теорії і практики кримінального процесу. На основі комплексного аналізу проблем нормативно-правового та правозастосовного характеру обґрунтовано концепцію реалізації права на компроміс у кримінальному процесі.

У дисертації сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, які характеризуються новизною та сукупно допомагають вирішити ряд важливих теоретичних і практичних проблем.

1. На думку офіційного опонента заслуговують на увагу виокремлені авторкою міжнародно-правові принципи реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, а саме: добровільність, співробітництво і рівність

сторін, інформативна згода сторін, конфіденційність, доступність, допустимість примирення на будь-якій стадії кримінального провадження, нейтралітет, незалежність, неупередженість, справедливість, компетентність і кваліфікація посередника.

2. Заслуговує на увагу розроблена авторкою характеристика системи міжнародних гарантій реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві: отримання юридичних консультацій, інформування учасників про відновні процедури, недопустимість примушування або схиляння до участі в процесах примирення, забезпечення можливості повернення до загального розгляду кримінального провадження, застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони;

3. Цікавою є пропозиція дисертантки щодо визначення права на компроміс у кримінальному процесі України, під яким потрібно розуміти право на отримання цінностей, благ поновлюючого характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у вчиненні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію, як для потерпілої особи, так і для держави й суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку;

4. Дисертантка обґрунтовано зазначає, що для права на компроміс важливою домінантою та фактором є індивідуалізація;

5. Заслуговує на увагу характеристика міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, якими є: загальні положення, принципи міжнародного права, відповідно до яких реалізується право учасників кримінального провадження на досягнення компромісу, а також обов'язки органів державної влади, службових та інших осіб щодо забезпечення реалізації цього права.

5. Цікавою є пропозиція авторки щодо характеристики дії принципу добровільності реалізації права на компроміс (взаємна домовленість, волевиявлення сторін, відсутність зовнішнього тиску та зобов'язання до примирення, інформування сторін про ці правила до початку процедури примирення);

6. Корисними для правозастосування є розроблена система гарантій унеможливлення примушування або схиляння до участі в процесах примирення (презумпція невинуватості, недопустимість використання відомостей як доказів вини у подальшому провадженні, доступність правосуддя у разі недосягнення компромісу);

7. Заслуговує на увагу твердження щодо класифікації кримінально-процесуальних конфліктів за сферами прояву, масштабами, тривалістю, напруженістю, суб'єктами кримінальних процесуальних конфліктних відносин, причинами виникнення, комунікативною спрямованістю, наслідками та формами зіткнення;

8. Корисними для правозастосування є розроблені авторкою рекомендації та пропозиції щодо удосконалення положень КПК України, зокрема запропоновано доповнити такими новими нормами – «Медіатор», «Заходи безпеки по відношенню до підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво» та ін.

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Дисертація має чітку структуру, яка визначається метою, задачами та предметом дослідження і композиційно складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять у собі чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 497 сторінок, з них основний текст викладено на 383 сторінках, список використаних джерел (561 найменування) на 59 сторінках та додатки на 30 сторінках.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено зв'язок з науковими програмами, планами та темами, розкрито мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів і публікації.

Розділі I «Теоретико-правові основи реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Історичні витоки та генеза компромісного розв'язання спорів у кримінальному судочинстві України»* проаналізовано виникнення та формування, генезу компромісних способів вирішення кримінально-правових конфліктів, починаючи з часів Київської Русі і до сьогодення. Визначено, що у разі вчинення злочинів механізми досягнення компромісу відомі ще з часів Київської Русі, де відбулося зародження інституту «угод у кримінальному провадженні» шляхом досягнення компромісу. Така угода носила тристоронній, усний характер: з одного боку був обвинувачений, з іншого – потерпілий, з третього – влада (князь) (с. 41-44). Акцентовано, що пріоритетом у реагуванні держави на вчинення злочину було не покарання особи, а відновлення порушеного злочином балансу прав та охоронюваних інтересів як потерпілої особи, державних устоїв, так і самого злочинця, який може ресоціалізуватися в суспільстві без подальших для нього наслідків, розкайавшись і відшкодувавши шкоду (с. 45). В Українській козацькій державі вважався виключно особистою справою сторін з підпорядкуванням їх керівній ролі суду. При цьому приватне начало завжди мало перевагу над публічним.

Постреволюційний кримінальний процес також передбачав можливість примирення сторін і спрощену процедуру судового розгляду. Однак, вся судова практика і процесуальна доктрина стояли на міцній позиції недопустимості «домовленостей» державних органів з підсудним (с. 46-49).

Позитивні зрушення щодо процедури примирення відбулися вже після прийняття КК України у 2001 р., де з'явилися заохочувальні норми та закріплено розділи IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» та XII «Звільнення від покарання та його відбування» (с. 58).

У *підрозділі 1.2 «Наукові розвідки щодо реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України»* показано розвиток теоретичних положень реалізації цього права в юридичній науці та визначено, що комплексного наукового дослідження цього інституту не проводилося. Констатовано, що наукові розробки механізмів реалізації права на компроміс не обмежуються сферою кримінального процесу та є предметом дослідження й інших наукових спеціальностей. Вдалі спроби усунення окремих теоретичних і законодавчих

прогалин у цій сфері були зроблені в межах теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права, філософії права, юридичної психології (с. 65-66). Обґрунтовано твердження про інтеграцію наукових досліджень реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві в інші сфери юридичної діяльності та акцентується увага на міждисциплінарному характері цієї проблеми (с. 66).

Акцентовано, що під час дослідження реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України потрібно керуватися наявним науковим доробком як методологічною основою дослідження, що дозволить забезпечити комплексний підхід до вирішення визначених завдань (с. 69).

У підрозділі 1.3 *«Методологія проведення досліджень проблем реалізації права на компроміс в кримінальному процесі України»* змістовно охарактеризовано методологію наукового дослідження реалізації права на компроміс і встановлено, що досягнення мети дисертаційного дослідження потребує визначення оптимальних принципів, методів і прийомів пізнання сутності права на компроміс у кримінальному процесі та його фундаментальних категорій (компроміс, право на компроміс, медіація, угоди, звільнення від кримінальної відповідальності).

Обґрунтовано, що методологічною основою дослідження реалізації теоретичних і практичних аспектів права на компроміс у кримінальному процесі є філософські методи (діалектичний та герменевтичний); загальнонаукові методи (формальної логіки – аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також узагальнення, моделювання, класифікації, історико-правовий; порівняльний); спеціально-наукові (формально-юридичний і порівняльно-правовий) та міждисциплінарні методи (соціологічний і статистичний) (с. 77). Акцентовано, що дослідження проблем реалізації права на компроміс у кримінальному процесі потребує використання й інших методів наукового пізнання у їх взаємозв'язку і взаємозалежності. Констатовано, що методологічні основи дослідження проблематики права на компроміс та його процедур у кримінальному процесі узгоджуються із сучасним рівнем розвитку теорії кримінального процесу (с. 77).

У підрозділі 1.4 *«Міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві»* зазначено, що міжнародні стандарти у галузі прав людини є узагальненим уявленням про права і свободи людини і громадянина, виразом загальних цінностей людства відповідно до сучасного стану права і юридичної науки, а також розвитком ідеалів законності й гуманності (с. 90). Зауважено, що більшість чинних на сьогодні міжнародних документів, які пов'язані із застосуванням компромісних процедур у кримінальному судочинстві, було прийнято починаючи з 80-х рр. XX ст. Окреслюючи роль міжнародно-правових актів у реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, увагу акцентовано на визначенні ними загальних положень у галузі альтернативного правосуддя, які є відправною точкою для держав під час формування національного законодавства (с. 93).

Доведено, що основними міжнародно-правовими принципами реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні є: добровільність,

співробітництво і рівність сторін, інформативна згода сторін на участь у процедурах примирення, нейтралітет, незалежність, неупередженість та справедливість посередника у процедурі примирення, компетентність і кваліфікація посередника, конфіденційність, доступність процедури примирення, допустимість примирення на будь-якій стадії кримінального судочинства (с. 129).

Визначено аспекти дії принципу добровільності реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, а саме: наявність взаємної домовленості та волевиявлення сторін, відсутність будь-якого зовнішнього тиску й обов'язковості застосування процедури примирення, інформування сторін про ці правила до початку процедури примирення (с. 98-99).

Доведено, що кримінальними процесуальними гарантіями реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві, закріпленими на міжнародному рівні, є: отримання юридичних консультацій щодо процедури примирення; інформування учасників про основні аспекти відновних процедур; недопустимість примушування або схиляння сторін конфлікту до участі в процесах примирення або згоди з їх результатами; забезпечення можливості повернення до розгляду кримінального провадження у межах встановленого процесу кримінального правосуддя у випадку недосягнення домовленості між сторонами у процесі процедур примирення; застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони у випадку невиконання нею зобов'язань, взятих на себе за результатами примирення (с. 129-130).

Розділ 2 «Теоретико-правові аспекти правових конфліктів і компромісу, права на компроміс у кримінальному процесі: категоріальний підхід до розуміння, критерії класифікації та структурна характеристика» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Правова природа, зміст і класифікація конфліктів у кримінальному провадженні» зазначено, що кримінальне судочинство може відповідати своєму призначенню при наявності в ньому ефективного юридичного механізму подолання та усунення протиріч. Аналізом співвідношення категорій «конфлікт» і «протиріччя» встановлено, що категорія «конфлікт» має суб'єктивно-об'єктивний характер, а категорія «протиріччя» – об'єктивний, суб'єктивного характеру вона набуває у разі виникнення передумови конфлікту (с. 134).

Окреслено сутність і співвідношення кримінально-правового та кримінально-процесуального конфліктів. Зазначено, що кримінально-правовий конфлікт завжди є первинним по відношенню до кримінально-процесуального, однак останній, у деяких випадках, не позбавлений своєї самостійності як вид правового конфлікту, і не є складовою частиною кримінально-правового конфлікту (с. 150-154). Наголошено, що кримінально-правові конфлікти є першопричиною, основою для появи кримінально-процесуальних конфліктів, і саме вони є передумовою виникнення в особи права на компроміс у кримінальному процесі (с. 148).

Виокремлено такі ознаки кримінально-процесуального конфлікту: 1) виникає і розвивається в рамках кримінальних процесуальних правовідносин; 2) виникає між учасниками кримінального провадження і має негативний

характер; 3) має широку розповсюдженість; 4) може відбуватися як у формі дій, так і бездіяльності; 5) є прогнозованим, можливе управління конфліктами та їх вирішення з використанням владних повноважень; 6) виникає при наявності протилежних процесуально значущих інтересів учасників кримінального провадження або способів захисту цих інтересів; 7) виступає в якості протидії, що має юридично значущі наслідки; 8) основні процедурні моменти вирішення конфліктів закріплені у законодавстві; 9) виникає у зв'язку з невиконанням процесуальних обов'язків або зловживання правом. Обґрунтовано, що кримінально-процесуальний конфлікт – це самостійний вид правових конфліктів, який виражається у зіткненні протилежно спрямованих, несумісних позицій учасників кримінального провадження, що ґрунтується на правовому протиріччі, розв'язати яке можливо за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів), передбачених кримінально-процесуальним законом (с. 156-157).

У підрозділі 2.2 «Поняття, зміст і класифікація правового компромісу у кримінальному процесі» акцентовано увагу на тому, що у країнах Західної Європи поняття компромісу втратило абстрактно-теоретичний характер і набуло інструментального змісту, як засіб досягнення практичних цілей. Одним із різновидів справедливого правового компромісу є імплементація усталеної серед більшості держав-учасниць Ради Європи практики Європейського суду з прав людини по конкретному питанню, або ж, принаймні, встановлення відносної одноманітності в конкретній сфері правозастосування (с. 163-164).

Визначено загальні ознаки компромісу: наявність конфлікту інтересів і мети, яку необхідно досягти, готовність зняти частину своїх вимог. Розкрито ознаки правового компромісу: опосередкований правовою формою, має юридичні наслідки, є правилом функціонування демократичного режиму, є ефективним засобом упорядкування правових конфліктів і невід'ємною умовою будь-якої двосторонньої угоди. Запропоновано власне його визначення – як одного з різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні (с. 178).

Наголошено на розмежуванні кримінально-правового та кримінально-процесуального компромісів, що проявляється через форми їх вираження у кримінальному та кримінальному процесуальному праві відповідно. Зроблено висновок, що ці два види правового компромісу (кримінально-правовий і кримінально-процесуальний) перебувають у тісному взаємозв'язку, як наслідок взаємодії кримінального та кримінального процесуального законодавства (с. 178-179). Підтримано думку вчених про доцільність класифікації компромісів у кримінальному провадженні на підставі таких критеріїв: залежно від суб'єктів і стадій кримінального процесу; залежно від форми обвинувачення; за процесуальною регламентацією (с. 180).

У підрозділі 2.3 «Юридична природа права на компроміс у кримінальному процесі України» обґрунтовано, що головну роль починають відігравати комунікативні концепції, притаманні новітнім посткласичним варіантам доктрини природного права, в основу яких покладено принцип

інтерсуб'єктивності, відповідно до якого зміст права розкривається у взаємодії (комунікації) людей (с. 184). Доведено, що право на компроміс у кримінальному процесі – це право на отримання цінностей, благ оновлюючого характеру, якому кореспондує обов'язок винуватої у вчиненні кримінального правопорушення особи вчинити відновну дію як для потерпілої особи, так і для держави й суспільства загалом, з метою відновлення порушеного кримінально караним діянням суспільного спокою, безпеки та правового порядку (с. 190). Серед інших узгоджувальних чи подібних до них процедур, що містять компромісний характер, виокремлено форми реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, якими є: 1) угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості; 3) звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (с. 191).

Обґрунтовано, що для права на компроміс важливою домінантою та фактором є індивідуалізація. Правовідносини, що виникають у зв'язку з реалізацією права на компроміс, потребують чіткої індивідуалізації як для потерпілого, так і для підозрюваного (обвинуваченого). Індивідуальність особи є тим елементом, який пронизує всі процесуальні механізми реалізації права на компроміс у кримінальному процесі, поєднуючи їх з такою обов'язковою умовою застосування цього права, як добровільність (с. 192-193).

Зазначено, що носіями права на компроміс у кримінальному провадженні є потерпілий та підозрюваний (обвинувачений), оскільки право на компроміс є правом особистим (с. 193). Визначено, що КПК України 2012 р. запровадив прагматичний тип кримінального процесу, який надав можливість реалізувати об'єктивне право на компроміс через інститути звільнення особи від кримінальної відповідальності, кримінального провадження на підставі угод та, в майбутньому, медіації.

Межами реалізації права на компроміс визначено умови, за яких буде можливим законне застосування такого права у кримінальному провадженні або ж умови, за яких його реалізація буде неможливою (с. 227-228).

У підрозділі 2.4 «Сутність процедур примирення в системі альтернативного вирішення юридичних конфліктів у кримінальному провадженні на шляху до компромісу» розглянуто термінологічний апарат досліджень цієї категорії, а також наявну в цій сфері проблематику.

Визначено, що альтернативні процедури вирішення конфліктів знаходять своє вираження як процедури примирення, альтернативні правовим. З іншого боку, вживання терміну «альтернатива» до традиційних процесуальних проваджень є досить умовним і демонструє лише відхилення ходу процесуального розгляду від традиційного, класичного порядку вирішення справи. В такому значенні під альтернативним вирішенням юридичних конфліктів розуміється сукупність різноманітних правозастосовних процедур, що не відносяться до так званого «традиційного» правозастосовного процесу, проте розвиваються в межах системи права і є одним з напрямів розвитку і вдосконалення сучасного юридичного процесу. Крім того, примирення як один з альтернативних способів вирішення юридичних конфліктів може успішно

поєднуватися з іншими формами. Процедура примирення ефективно використовується в різних типах конфліктів: міжособистісних, сімейних, виробничих та інших.

Обґрунтовано, що альтернативне вирішення спорів у кримінальному провадженні передбачає активне використання сторонами юридичного конфлікту (захисту та обвинувачення) стратегії компромісу та (або) стратегії співпраці в управлінні юридичним конфліктом, що є особливо цінним задля узгодження їхніх інтересів (с. 228).

Розділ 3. «Процесуальні механізми реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві України: особливі та позасудові порядки» містить чотири підрозділи, де розглянуто сутність і значення угод у кримінальному провадженні, актуальні проблеми укладення угоди у кримінальному провадженні та проблеми імплементації інституту медіації у кримінальне судочинство.

У підрозділі 3.1 *«Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні: сучасні погляди на поняття, сутність і правову природу»* акцентовано увагу на відмінності поглядів науковців на визначення сутності та правової природи такої угоди, зокрема: прискорення кримінального процесу; інститут кримінального процесу, спрямований на процесуальну економію; диференціація кримінальної процесуальної форми; співробітництво з правоохоронними органами; засіб розв'язання кримінальних конфліктів завдяки компромісу; домовленість сторін. Визначено, що процесуальна економія чи спрощення кримінальної процесуальної процедури не можуть суперечити захисту основних цінностей держави. Окрім цього, не варто розглядати угоду про визнання винуватості суто з позиції «угоди про співробітництво», яка знайшла своє закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві інших країн (с. 244). Наголошено, що бажання співробітничати зі стороною обвинувачення, щире каяття, визнання своєї винуватості є елементами угоди про визнання винуватості. Обґрунтовано, що в основі угоди, як про примирення, так і про визнання винуватості, лежить компроміс, в якому закладена зацікавленість сторін (с. 247).

Визначено умови, при дотриманні яких угода про визнання винуватості може бути укладена, та виокремлено два її різновиди: 1) угода про визнання винуватості у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких і тяжких злочинів; 2) угода про співробітництво в усіх категоріях кримінальних проваджень (с. 405-406). Запропоновано угоду про співробітництво у кримінальному провадженні виділити окремо та чітко врегулювати процесуальний порядок укладення такої угоди, її зміст, наслідки укладення та затвердження угоди, порядок судового провадження на підставі такої угоди і наслідки її невиконання. Визначено, що потребують законодавчого врегулювання заходи безпеки стосовно підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво та запропоновано КПК України доповнити окремою статтею «Заходи безпеки по відношенню до підозрюваного чи обвинуваченого, з яким укладено угоду про співробітництво» (с. 258-259).

У підрозділі 3.2 *«Угода про примирення у кримінальному провадженні: сучасні поняття, сутність і значення»* встановлено, що у провідних країнах

поширене застосування відновних процедур у кримінальному судочинстві та ухвалено різні міжнародні правові акти, що стосуються примирення потерпілого з винуватою особою: «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві», «Укладання угод у кримінальному провадженні: необхідність мінімальних стандартів для систем відмови від судового розгляду», «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», «Щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» тощо. Встановлено, що найбільш розповсюдженими способами вирішення правового конфлікту у світовій практиці є переговори, консиліація та медіація.

Виокремлено найважливіші аспекти досягнення угоди про примирення як акта втілення відновного правосуддя у чинне законодавство, проаналізовано практику судів загальної юрисдикції з цього питання та показано проблемні питання, які прослідковуються при досягненні компромісу, запропоновано шляхи вдосконалення чинного законодавства. Визначено, що важливим етапом досягнення угоди про примирення, як і про визнання винуватості, є її укладення, оскільки дотримання вимог закону при цьому, правильне відображення у ній необхідних її елементів є запорукою успішного затвердження її судом і подальшого виконання. Запропоновано ст. 468 КПК України доповнити частиною 3, яку викласти у такій редакції: «Угода про примирення – це угода, укладена між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим за їх ініціативою шляхом досягнення компромісу в частині компенсації заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в обмін на узгоджене пом'якшення покарання» (с. 285-286).

У підрозділі 3.3 «Актуальні проблеми укладення угод у кримінальному провадженні» проаналізовано низку проблемних аспектів укладення угоди про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим та угоди про примирення. Зауважено, що інститут досягнення угоди у кримінальному провадженні є дієвим та ефективним засобом досягнення компромісу між потерпілою особою, підозрюваним (обвинуваченим), а також з державою в особі прокурора як процесуального керівника. Водночас чимало положень КПК України ще потребують подальшого осмислення та вдосконалення. Насамперед, це стосується умов укладення угод, домовленостей, недопустимості тиску на якусь зі сторін, особливостей співпраці у випадку визнання підозрюваним (обвинуваченим) своєї винуватості, забезпечення безпеки учасників угоди та членів їх сімей і близьких родичів, наявності суперечностей в судовій практиці.

Визначено, що при укладанні угод про примирення та визнання винуватості необхідно вказати на міру відповідальності, яка має бути врахована судом при постановленні вироку, інакше існує загроза того, що прокурор або потерпілий, з одного боку, та підозрюваний/обвинувачений – з іншого, досягнувши угоди про визнання винуватості або примирення, не позбавлені можливості викласти в тексті угоди обставини кримінального правопорушення, зазначивши при цьому зовсім іншу правову кваліфікацію вчиненого правопорушення з метою досягнення можливості укладення такої угоди (с. 295-296).

У підрозділі 3.4 «Імплементация інституту медіації у кримінальне судочинство як одного з перспективних напрямів реалізації права на компроміс сторонами кримінально-правового конфлікту»

Дисертанткою проаналізовано позитивний та негативний зарубіжний досвід запровадження і реалізації інституту медіації, перспективи і прогрес українського законодавця до запровадження цього інституту. Запропоновано до проєкту закону «Про медіацію» пропозиції щодо встановлення строків проведення медіації, особливостей її проведення у провадженнях стосовно неповнолітніх, відповідальності медіатора у разі розголошення ним конфіденційної інформації та інші важливі аспекти, яким у державах з більш усталеними правовими традиціями приділяється належна увага. Обґрунтовано доцільність використання наступного поняття медіатора – це фізична особа, яка внесена до Реєстру медіаторів, відповідає вимогам цього Закону та залучена сторонами для проведення медіації (с. 346-347).

Розділ 4 «Особливості реалізації права на компроміс при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності» містить два підрозділи, в яких проаналізовано питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності як компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту та розкрито проблемні питання їх застосування.

У підрозділі 4.1 «Звільнення від кримінальної відповідальності як компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту» з'ясовано, що при звільненні особи від кримінальної відповідальності їй пропонується компроміс або бути звільненою від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках, або ж відстоювати свої законні інтереси в суді за загальними правилами, якщо вона вважає, що вона невинувата і може розраховувати на виправдувальний вирок (с. 396).

Визначено, що інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності розглядається як: інститут кримінального права, що диференціює відповідальність; радикальний засіб диференціації кримінальної відповідальності; юридичний факт, який припиняє кримінальне правовідношення, що звільняє особу від несприятливих правових наслідків; альтернатива кримінальному переслідуванню; компромісне вирішення кримінально-правового конфлікту, механізм реалізації права на компроміс у кримінальному процесі. Обґрунтовано, що звільнення від кримінальної відповідальності є компромісною формою вирішення кримінально-правового конфлікту, передбаченою Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами України, яка полягає у відмові суду від імені держави від застосування заходів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, у випадках, передбачених законом.

Обґрунтовано виокремлено дисертанткою з поміж видів звільнення від кримінальної відповідальності одного її виду, що стосується права на компроміс у кримінальному процесі, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (с. 364-365).

У підрозділі 4.2 «Теоретичні та практичні проблемні питання, що виникають під час застосування звільнення від кримінальної відповідальності» визначено, що у вітчизняній правовій науці та деяких зарубіжних країнах

точаться дискусії з приводу правомірності застосування у кримінальному провадженні звільнення від кримінальної відповідальності. Суть дискусії полягає у відповіді на запитання, чи є суб'єкт, якого звільняють від кримінальної відповідальності, винуватим у вчиненні злочину і, взагалі, чи можна вважати кримінальним правопорушенням вчинене суб'єктом діяння, за яке його звільнили. На підставі аналізу сучасних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, судової практики аргументовано, що звільнення від кримінальної відповідальності ніяким чином не суперечить засаді презумпції невинуватості та міжнародним стандартам з прав людини (с. 365-367).

Акцентовано увагу на проблемі та помилках застосування норм, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, помилки звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим обумовлені схожістю цього інституту з укладенням угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим. Визначено, що ці правові інститути відрізняються за своєю юридичною природою та правовими наслідками: у першому випадку особа звільняється від кримінальної відповідальності повністю та щодо неї не виноситься вирок, у другому ж – виноситься обвинувальний вирок та призначається узгоджене сторонами покарання (с. 380-381).

Зроблені Марією Вячеславівною Сіроткіною наукові **висновки** дисертації мають вагому аргументацію, належним чином є обґрунтованими і характеризуються високим рівнем достовірності. Крім розглянутих вище, в роботі містяться й інші положення, висновки, рекомендації, які сукупно забезпечують цілісність проведеного дослідження.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням самої дисертації і відповідає зазначеній спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації положення, висновки й пропозиції є внеском у науку кримінального процесу, впроваджені й можуть використовуватись у різних галузях діяльності:

- у законотворчій діяльності – для вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів, які регламентують кримінальну процесуальну діяльність (акт впровадження у діяльність Комітету з питань правової політики Верховної Ради України від 23.02.2021 № 46/78 ВР);

- у правозастосовній діяльності – під час здійснення Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду своїх повноважень, а також в процесі аналітичної діяльності, яка здійснюється департаментом аналітичної та правової роботи Верховного Суду; ТОВ «Правова Група «Домінанта», ТОВ «Джей ЕнЛігал» при здійсненні захисту та представництва осіб у кримінальному провадженні (акти впровадження Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18.02.2021, ТОВ «Правова Група «Домінанта» від 24.11.2020, ТОВ «Джей ЕнЛігал» від 01.12.2020,);

- у освітньому та науково-дослідному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Складання процесуальних

документів на стадії досудового розслідування», «Прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні», «Судове провадження», «Досудове розслідування», «Права людини у сфері кримінальної юстиції» та при підготовці підручників, навчальних і довідкових посібників, курсів лекцій, тестових завдань, наукових статей, тез конференцій (акти впровадження Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 03.03.2021, Харківського національного університету внутрішніх справ від 20.01.2021).

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях.

Достатній ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень та висновків дисертації базується на вдало обраній методиці дослідження, комплексному використанні загальних та спеціальних методів наукового аналізу, глибокому критичному вивченні теоретичних підходів. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, викладено у 43 наукових працях, серед яких одна одноосібна монографія, 17 статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 5 статей – у зарубіжних наукових виданнях, 9 тез – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, семінарів, засідань круглих столів, 11 праць, які додатково відображають наукові результати дослідження. Результати дисертаційного дослідження належним чином апробовані на різних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах.

У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі дискусійні питання, які, на нашу думку, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту.

1. У підрозділі 1.1 «Історичні витоки та генеза компромісного розв’язання спорів у кримінальному судочинстві України» проаналізовано виникнення та формування компромісних способів вирішення кримінально-правових конфліктів та досліджено положення як пам’яток вітчизняного процесуального права, так і сучасні нормативно-правові акти.

Логічно, що джерела процесуального права досліджуються у хронологічній послідовності. Проте, авторці варто було б здійснити періодизацію та виділити основні історичні етапи розвитку інституту права на компроміс у кримінальному процесі.

2. У підрозділі 1.3. дисертантка досить багато уваги приділила характеристиці методології наукового дослідження реалізації права на компроміс і відмічає, що досягнення мети дисертаційного дослідження потребує визначення оптимальних принципів, методів і прийомів пізнання сутності права на компроміс у кримінальному процесі. При цьому авторка зауважує, що методологічні основи дослідження проблематики права на компроміс та його процедур у кримінальному процесі узгоджуються із сучасним рівнем розвитку теорії кримінального процесу.

Слід було б відмітити, використання яких саме методів дослідження проблеми реалізації права на компроміс було обумовлено сучасним рівнем розвитку теорії кримінального процесу.

3. У підрозділі 1.4 «Міжнародні стандарти реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві» авторка розкриває систему міжнародних гарантій реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві до яких відносить: отримання юридичних консультацій, інформування учасників про відновні процедури, недопустимість примушування або схиляння до участі в процесах примирення, забезпечення можливості повернення до загального розгляду кримінального провадження, застосування кримінальних процесуальних санкцій до недобросовісної сторони (с. 129-130).

Втім, у дисертаційному дослідженні не достатньо уваги приділено характеристиці кримінальних процесуальних санкцій, як гарантії реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві.

4. На сторінках 144-146 дисертаційного дослідження проводиться досить детальний аналіз класифікацій правового конфлікту на підставі різних критеріїв. Авторка робить висновок, що «класифікувати правовий конфлікт доцільно за галузями права, що дає можливість краще проаналізувати правову природу такого типу конфліктних правових відносин, виявити ті характеристики наявних конфліктів, аналіз яких буде забезпечувати з'ясування основних соціально-правових проблем сучасного суспільства» (с. 146).

Слід було б відмітити думку дисертанта щодо інших критеріїв поділу правового конфлікту, які вказувалися у роботі, чи мають вони право на існування, чи варто здійснювати лише поділ за галузями права.

5. Дисертанткою запропоновано угоду про співробітництво у кримінальному провадженні виділити окремо та чітко врегулювати процесуальний порядок укладення такої угоди, її зміст, наслідки укладення та затвердження угоди, порядок судового провадження на підставі такої угоди і наслідки її невиконання (сторінки 255-259). Втім, слід зауважити на сутнісній схожості угоди про співробітництво та угоди між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

У зв'язку із цим, авторці варто було б провести їх порівняльний аналіз, що б сприяло переконливості необхідності виокремлення цього окремого інституту угод у кримінальному процесі.

Висловлені опонентом зауваження переважно мають дискусійний характер і, в цілому, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Основні положення дисертації ідентично викладені в авторефераті. Висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, переважно знайшли свій ідентичний виклад у публікаціях з теми дисертації і є вагомим внеском дисертанта у розвиток кримінальної процесуальної науки

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація Сіроткіної Марії Вячеславівни на тему: «**Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України**», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, є завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують

конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального процесу, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор – **Сіроткіна Марія Вячеславівна** на основі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

М.А. ПОГОРЕЦЬКИЙ

A handwritten signature in blue ink, likely belonging to the official opponent, M.A. Pogoretskyi.